

בין הנביא והזונה: בחיפוש אחר הכאן והעכשיו

יואב בצלאל: מיתרים של אוד שמש, הוצאת מוסא חאן, 2010
עמ' 162

א

אף שהספר ראה אור לפני כארבע שנים, גם עכשיו, ואולי דווקא עכשיו, לא פוסק הקורפוס התנ"כי לאתגר את הכתיבה היצירתית בת זמננו, היוצאת להתמודד עם אותם נרטיבים קלאסיים מכווננים, כדי לכתוב מחדש את מציאותינו הישראלית (אם על דרך הפירוק והערעור, ואם על דרך הכמיהה ללא נודע). בספר **מיתרים של אוד שמש** יוצא יואב בצלאל משדות סבסטיה, בעקבות רועה פלשתינאי חובב ארכיאולוגיה יהודי, כדי להתחבר אל שומרון האלימה של המאה השמינית לפני הספירה - אם בהיכלות שנהב, בהם מתחילים מלכי ישראל במהפכות חצר אכזריות, ואם בבקתות עוני משוערות, שם נמקים קשי יום אל גסיסתם האיטית, ובהם דבליים, וזנה לעת מצוא, ובתה גומר.

"לך קח לך אשת זוננים וילדי זוננים כי זנה תזנה הארץ", מצווה אלוהים להושע כבר בפרק הראשון של נבואותיו, ואכן ספר הושע הוא ספר היעד שיואב בצלאל מצא לנכון לכתוב אותו מחדש, חרף הקונפליקטואליות הדתית והאישית המביכה כל כך (נישואי נביא לזונה), שהקשתה גם על גדולי הלמדנים של הפרשה במשך דורות. כך הרמב"ם, אברהם אבן עזרא, רש"י, המלבי"ם ואחרים - שהתפתלו נוכח סיפור נישואים מזעזע זה, בניסיון למצוא לו הסבר מניח את הדעת. אמנם היו עוד כהנה וכהנה נביאים (כמו ישעיהו ויחזקאל), שהפתיעו בהתנהגויותיהם התמהוות כדי להוכיח את העם על מעשיהם הנלוזים, אבל מוזרויותיו של הושע הרחיקו לכת מכולם. הוא המורה ואיש הרוח, שאמור לשמש לקהילי מודל של טהור ערכי ומוסרי, פונה להכיל בחייו הפרטיים אשה טמאה ובוגדת (לפי החשיבה המקראית), ולהביא עמה לעולם ילדים שיטמאו את זרעו אחריו. לפיכך, רחו המפרשים עלילת חיים זו, בטענם כי דברים אלה לא היו ולא נבראו, ורק נרקמו ופעלו בחזיונותיו הרמיוניים של הנביא.

לא כן יואב בצלאל. בספרו שלו הוא קורא את עלילת הדברים כפשוטה, ואת 'החזיונות הרמיוניים' לכאורה, הוא מלביש בסיפור ריאליסטי מצמרד וכואב, שבמרכזו שתי ביוגרפיות. הביוגרפיה של גומר, האשה הזונה, והביוגרפיה של הושע, הנביא איש הרוח - שיש ומשיקות זו לזו, ויש ומתחברות זו לזו, ובחיבוריהן מזדעקת ההתנגשות הטרגית ביניהם, וממילא ההתנגשות הטרגית של 'ממלכת ישראל', שעם ניתוקה מ'ממלכת יהודה' לבנות לאום עצמאי משלה בצפונה של הארץ, מדרדר צלמה היהודי כחברה וכתרבות - ממלך למלך, ממלחמה למלחמה, ממשבר כלכלי אחד למשנהו.

מה טיבן של הדמויות המרכזיות ברומן ביוגרפי היסטורי זה, וכיצד בחר יואב בצלאל לעצב אותן כנוכחיות אינדיווידואליות בעלות פרסונה חד פעמית משלהן, ובו בעת כייצוגיות לתקופה ומקום?

ב

"אשה לא נולדת, אשה נעשית", כתבה סימון דה בבואר (המין השני, 1949), בהסבירה את תופעתה של האשה כפועל יוצא של 'תרבות' ולא רק 'ביולוגיה'. אמירה זו כוחה יפה גם לגבי תופעתה של האשה-הזונה בתרבות הגברית הפטריארכלית, דהיינו: זונה לא נולדת, זונה נעשית. ואכן,

גומר בת דבליים לא נולדה זונה. גם אז, כמו היום, לא הגנטיקה הכתיבה את נשיותה, אלא השוביניזם הפאטריארכלי של אביה הקנאי, שהחליט להעניש את אמה שלא היתה כנועה מספיק, ולגרש אותה מביתו. אמנם הוא ידע שגירוש זה הוא כדין מוות עבורה; דהיינו, התנערותו ממתן חסות לה, היא בבחינת השלכתה לשטח הפקר, ולידיו של כל גבר. ואכן דבליים, עקרת בית חרוצה ונעימת הליכות, שחיה כל ימיה מוגנת במסגרת משפחתית, מצאה עצמה לפתע נטושה בירכתי שומרון, עם קהל חלכאים ונדכאים. בתחילה ניסתה לפרנס עצמה בעבודות כפיים, אבל כשהגיעה לסף רעב, ועמה ילדה קטנה, השתמשה באותו כלי אחרון שנשאר לה לשרוד, והוא גופה. כך דבליים וכך גומר, שבסביבת גידולה לא נחשפה לאפשרויות אחרות של חיים, וזלת תפיסתה את עצמה כאובייקט מיני לסיפוק תאוותיהם של גברים או לתקלות לא צפויות של היריון ולידה.

באחת התקלות האלה, כשהיא מביאה ילד לעולם, בודהה ועוזבה מכל (אמה מתה וכל מאהביה התכחשו לה), מופיע הושע. לפי האינטרפרטציה של יואב בצלאל, הושע הוא נער טבע תמהוני, שחי עם אמו ואחיו בחצר אחת, ולוקח חלק בנגרייה המשפחתית; עם זאת הוא מרבה לשוטט במרחבים הפריאיים שמחוץ לעיר שומרון, מנהל שיג ושיח עם חיות בר וממלא פקודותיהן של ישויות רחניות המצוות עליו להעביר מסרים לאומיים-מוסריים למקומות ציבור הומים, כמו שער העיר. הושע נוסח יואב בצלאל, שלא כמו הושע המקראי המתוחכם פוליטי והיסטורית (כפי שמורים המלומדים לעיל), הוא צעיר בראשית דרכו, המתלבט אל מול המצב החברתי-הפוליטי המסואב, ומתוך אכפתיות זו, הוא מקבל עליו להעביר מסרים ('אלוהיים', כדבריו), אך עם כל מאמציו לרדת לפשר יישומם, הם נשארים סתומים ומתסכלים עבורו. במילים אחרות, הושע נמצא מיטלטל נכון, בין אמתו השלמה בצדקת האל (חרף אי הבנתו אותו) לבין התמרמרותו כנגד הוראותיו המשפילות (כמו לשאת אשה זונה). ואכן המפגש עם גומר בת דבליים, הוא משפיל ומייסה, כאשר על רקע של חֲבֵרָה הוללת, דורסנית וטוטה, שגומר בת דבליים הופכת לסמלה, מתפתחת מערכת יחסים נביא/זונה כשכל אחד מהם מְקַרְבֵּן את זולתו בדרכו שלו.

כאמור, הושע מצא את גומר בשפל תחתיות. ובכל זאת הוא אוסף אותה מאשפתות, מביא אותה אל ביתו ואל משפחתו (חרף התנגדות אחיו) ומחזיר אותה לחיים. גומר אינה חשה כל תודה למצילה. כמהו, גם היא אינה יורדת לפשרם של הדברים התמהיים הקורים אותה. היא אשה שותקת, מתכנסת בעצמה, ומבלבלת היא תוהה על עולם אריש זה - שמתעלל בה כזונה, ומענג אותה כזונה.

בסוגיה דיאלקטית זו, דנה גם ענת גור (מופקרות - נשים בזנות, 2008), בצינה כי מן המפורסמות הוא כי רוב הנשים העוסקות בזנות מבקשות לעזוב, אך הן ממולכדות ללא מוצא. ישנם מחקרים הטוענים שזנות אינה רק מילכודת אלא התמכרות - התמכרותה של הזונה אל עיסוקה גם כאל צורך נפשי מִמְכָּר. כלומר, ההזדקקות כאן היא לא רק כלכלית אלא גם פסיכולוגית, ונראה שגומר נמנית עם קבוצה זו של מְתַמְכְּרות נפשית. ואכן עם התאוששותה היא בחרת לפרוק מעליה כל מסגרת של שגרה יציבה ומכובדת (כפי שמציע לה הושע), ולמהר לשוב אל עצמה, משחזרת מכל התחייבות. דרך אגב, עם התאוששותה - מתגלה גומר כאשה יפה מאין כמוה, המודעת להופעתה ולחזוניתה, ולמשחקי האהבה שלה המבוקשים גם בחצרות יועצים ושרים.

עם זאת יש להעיר, כי לא רק התמכרותה לחיי עיננים ושפע סחפת אותה להמשיך בהולליותיה; מְקוֹמָם אותה הניצול הציני שעושה בה הושע, בהציגו אותה כסמל מרתיע ומביש בראש חוצות, רק בשל היותה אשה זונה. כלומר, גומר מבינה כי לא בה אישית בחר הושע להיות אשתו, אלא הוא משתמש בה ככלי - לעשות פומבי לתורתו, להמחיש את מסריו, ולשכנע את העם ללכת אחריו. אם כך, מה הוא למעשה ההבדל בין הושע

הארץ", וכאמור בין העם ואלהיו ("ואירשתוך לי באמונה, וידעת את ה'", פרק ב).

באווירה זו של ריח ואהבה מסתיים גם ספרו של יואב בצלאל. אמנם כל הדמויות חוזרות ממסעותיהן מוכות גופנית ונפשית (הושע מעולם לא לקח אשה אחרת על פני גומר), אבל מסעות אלה, על ניסיונותיהם ותובנותיהם, לימודם עכשיו לא רק סליחה אלא גם הבנה. ואכן, עם סיכום מעודד זה של שיבה ואיחוד, חזר בצלאל וחוצה את ההיסטוריה היהודית לדורותיה, דרך חורבן בית ראשון ושני, לרבות אלפיים שנות גלות, ומצטרף אל ההיסטוריה החדשה של שיבת ציון המודרנית. השאלה היא: האם שיבת ציון המודרנית פותחת כאן מעגל היסטורי חדש של אהבה ("ואת עמק עכור לפתח תקווה" נוסח הושע), או של אלימות נוסח השקרים העתיקים בשומרון (כדי "להבין טוב יותר את עברנו במולדתנו ההיסטורית", כטענת הארכיאולוג היהודי בפני הרועה הפלסטיני, שם פרק א).

כלומר, האם כדי להבין את עברנו במולדתנו ההיסטורית, פנה בצלאל להתעסק דווקא בתקופת כה מעורערת ומסואבת כמו זו של ממלכת ישראל בסוף המאה השמינית לספירה; לשחזר את סיפורו המקולל של הושע עם אשתו; ולהתחקות אחר הופעתו הנכמרת של אלהים, שננטש ונעזב על ידי מאמיניו, והוא הרם והנישא מכל - באבק ההזורים לו בתחבולות.

ואולי להפך: הניסיון לספר מחדש את התנ"ך בתקופה זו או אחרת לא בא להחזיר אותנו אל העבר, כפי שבא לגייס אותו להווה, ולסייע לנו להתמודד עם הווה בלתי אפשרי זה; כך שאולי לא בכדי בחר בצלאל את שומרון, שהיא אחת הצלקות הפוליטיות, החברתיות והמוסריות המכאיבות ביותר בימינו, כשהוא מקביל אותה לשומרון של אז, וההקבלה בין אז לעתה מהדהדת בהתראותיו של הנביא לגבי כל הקודה איתנו - כאן ועכשיו.

גם הבחירה לעסוק באשה-זונה מנקודת מבט אמפתית ובגובה העיניים מנתבת אותנו אל אחריות חברתית ואכפתית יותר. בתקופה זו בה ממשך הקפיטליזם החזירי להרחיב את שירותי הזנות כתעשייה גלובלית - לרווחיו הוא (סחר נשים), התיאור הפרטני והעקבי כאן (בחייה של גומר), לא רק מקומם אלא עושה את כולנו אשמים. שהרי הביוגרפיה שלה, כפי שהיא מתפתחת כאן, היא תהליך של פירוק מדייקנה של הזונה - אל נוכחותה של כל אשה באשר היא; אשה, שבתנאי החברה הגברית, המגבילה ודוחקת גם היום, ממשיכה להיאבק על עצמיותה, ולשלם את המחיר הכבד של חירותה, ולו רק בנפשה פנימה.

הספר כתוב בצורה רהוטה ופשוטה, מתנסח באיפוק ובשקט, ומתעלה לא פעם לפיוטיות של רגשה והגות. ואכן נראה שהעיסוק הרומינטי בבניא, מתחבר כמו מאליו לטרנד הספרותי-הרוחני המציב במרכזו את האדם הפוסט-מודרני, שבבדידותו ובחוסר אונים מול מציאות אנוכית ומכובת, חותר אל חוויות רחניות, חוץ גופניות, למצוא בהן נחם ותקווה. גם יואב בצלאל בספרו זה פונה לייצר חוויות חוץ-גופניות טרנסצנדנטליות (רוח, 'מלאך'), כשבאמצעותו של הושע הוא תהה על חקרו של אלהים, מפנה אליו את שיגו ושיחו בסוגיות אנוש/יקום מטרידות, ומדוחק לנו על אותן הארות המציפות גם אותו כמיתרים של אור שמש.

הנביא לבין מאהביה שטופי הזימה? גם כאן וגם כאן היא משמשת אובייקט לשרת צורכיהם של גברים.

ואכן הביוגרפיה של האשה הזונה, המתפתחת כאן, היא ביוגרפיה של אשה מקוללת בעולם של גברים: מקוללת בבדידותה, גם אם קהל הגברים חושק במחמדיה ללא הרף; מקוללת באי יכולתה לשרוד בכוחותיה-היא, כשכל עשייה עצמאית משלה מאוימת על ידי השתלטותו של גבר זר; מקוללת בשל טבעה הנשי-הביולוגי, כשכל היריון ממוטט את מטה לחמה, מנטרל אותה מעבודה ופוגע בגופה וביפיה כמשאבי פרנסתה. ואכן ההיריון והלידה הם מהפרקים הקשים והנואשים בחייה של גומר, כאשר כל לידה מצטיירת כאן כמו מחלה רעה, המכרסמת גם בילדים שהיא מביאה לעולם (הן מהושע והן ממאהביה).

כידוע, עם ההיסטוריה של המקוללים, נמנים גם אנשי רוח וחיים, חזקתו של הנביא ירמיהו "ארוד היום בו ילדתי" (פרק כ), מעידות על כך. גם הביוגרפיה של הנביא הושע וזעקת בייסוריה, כאשר מעולם חולם, שופע אהבה לכל, הוא הופך לאיש נרדף, הנתקף השכם והערב על ידי אנשי המקום - בשל אשתו וילדי זונה המתגוררים עמו. ואם לא די בכך, הולכת ומשתלטת עליו קללת 'האהבה', והוא מוצא עצמו נטרף בתשוקתו לגומר אשתו. כלומר, הושע שכולו זוך וטוהר, ואשר יערו לטוהר את העם מחטאיו - חושק עד כלות בגומר, וממילא בייצוגיה שהוא שולל מכל וכל. תעתועיה של 'אהבה' זו מאמללים אותו עד דכא. שהרי חזות הכל בתפיסת עולמו הרוחני היא 'האהבה', ואלהי ישראל הוא אֵל 'האהבה', ובאהבתו האלוהית נוצר היקום ומתקיימים בו ברואיו. לא כן 'אהבתו' של הושע לגומר - זהו כשלון של 'אהבה' שהאלוהים הכשיל בה אותו, כשהוא מטלטל אותו בין חמדה וסלידה, בין תשוקה ועלבון, בין סליחה והשפלה (כוכו), גומר מנהלת את חייה הכפולים בצדו, כשהיא נעה יום יום בין בית ואימהות, לבין ארמונות שן ופריצות).

בין מערבולות רגשותיו הסותרים, יוצא הושע להזדעק כנגד חייו המקוללים, וממילא כנגד האלוהים בכבודו ובעצמו. כך הוא חושף את ספקותיו באֵל, ומטיח את האשמותיו בו: "אלוהים מלא הפתעות... בעל הומור שחור... החיים איתו קשים מנשוא". התפרצויות נואשות אלה מובילות את הושע לקריסתו, כאשר הוא שב ומודה שחרף כל מאבקיו לאהוב ("על כל הפשעים תכסה אהבה"), אין בו עוד כוח להתעלות מעל גבולותיו כאנוש, ואם עליו בכל זאת לשרוד כדי להמשיך בתפקידו כאיש האלוהים - עליו לגרש את גומר ממנו.

מכאן ואילך נפרדות דרכיהם של הושע וגומר, וכן פרקי הביוגרפיה שלהם: כאמור, היא נשלחת עם ילדיה אל הרחוב, ובאין לה יכולת לפרנסם, היא מוכרת את עצמה עם ילדיה לשמש באחזה חקלאית; אחזה שמתנהלת כמו בית כלא עם עבודת פרך, ושמשגיחיה ופועליה יודעים רק להתעמר בה, כמו באו להחזיר לה מנה אחת אפיים על חטאיה ועוונותיה (בהתאם לתפיסה המקראית של שכר ועונש). אלא שדווקא כאן מתעצמת גומר, וכאשה גאה שאינה נכנעת לסבל, היא מתמודדת כפועלת וכאם בגיהנום הפוקד אותה במשך שנים, עד שהיא נורקת חולה חקנה, באין בה עוד תועלת.

ג

כידוע, הושע הוא הנביא הראשון בסדרת שנים-עשר הנביאים שפעלו בתקופת בית ראשון. נבואותיו מתכנסות בקובץ של ארבעה-עשר פרקים בלבד, אך יש בהן מדברי האהבה והפיוס המרגשים ביותר עד היום: "והולכתיה המדבך, ודיברתי על לבה, ונתתי לה את כרמיה משם, ואת עמק עכור לפתח תקווה". אלא שברית זו של פיוס אינה רק בינו לבינה ("ביום ההוא... תקראי איש, ולא תקראי לי עוד בעלי"), כי עם היקום כולו ("וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חיית השדה ועם עוף השמים ורמש האדמה"), לרבות בין העמים ("יקשת וחרב ומלחמה אשבור מן